

ПРОЕКЦІЯ, ІНТРОЕКЦІЯ І ТРАНСМІСІЯ В СТРУКТУРІ СІМЕЙНИХ СТОСУНКІВ: КЛАСИЧНИЙ ПІДХІД І СУЧАСНИЙ ПОГЛЯД

Позначена в заголовку проблема, по суті, є надзвичайно широкою і різноплановою. Вона складається з цілого ряду аспектів, які з різними цілями, в тій чи іншій мірі досліджувалися і описувалися на всіх етапах розвитку психоаналітичної теорії представниками різних шкіл і напрямів класичного й сучасного психоаналізу. Серед усього різноманіття вже вивчених і, як і раніше актуальних, її аспектів зосередимося на питанні про співвідношення трьох феноменів, котрі багато в чому визначають розвиток і вміст внутрісімейних стосунків і, як наслідок, впливають на процес психічного розвитку дитини. А саме: проекція інтроєкція і трансмісія в системі стосунків дітей і батьків.

Метою даної роботи є вивчення і опис того, як взаємодія описаних у класичних психоаналітичних роботах механізмів функціонування психіки визначає структуру, зміст і характер стосунків дітей і батьків.

У найбільш класичному сенсі (сказане далі притаманне для більшості ранніх і сучасних психоаналітичних теорій) проекція визначається як процес сприйняття суб'єктом психічного образу в якості і статусі об'єктивної реальності. Ця ідея була сформульована З. Фрейдом ще в 1911 р. У дослідженнях маріння переслідування і його варіацій. Проте подальший розвиток психоаналітичної теорії і практики, зусиллями самого З. Фрейда та його послідовників, звужив і значною мірою конкретизував смисловий зміст цього терміна.

Таким чином, у даний час, коли йдеться про проекцію в теоріях сучасних представників психоаналізу, мається на увазі процес, засобами якого несвідомі, але сповна конкретні, імпульси, бажання, або інкорпоровані об'єкти локалізуються уявою суб'єкта в об'єктиві – представнику реального універсуму. Природно передбачити, що, будучи таким, цей процес відіграє досить важливу роль, не лише в становленні і розвитку індивідуальної психіки, але й у структуризації та наповненні змістом системи внутрісімейних стосунків. Таким чином, він опосередкований змістом об'єктних стосунків і, будучи увімкненим в їхню структуру, впливає на індивідуальний процес психосексуального розвитку дитини, формуючи характер і напрями метаморфоз інфантильної сексуальності.

Термін "інтроєкція" вперше в категоріальний апарат класичного психоаналізу був уведений учнем і колегою З. Фрейда С. Ференчем. У одній зі своїх ранніх праць "До визначення поняття інтроєкції" він визначає інтроєкцію як "поширення аутоеротичного інтересу на зовнішній світ шляхом "втягування" його об'єктів в "Я" (переклад мій – Д.І.)" [3, – с. 36]. І в пізніших роботах про це він продовжує висловлюватися як про процес, у ході реалізації якого всі досвіди дитини включаються в його "Я". На відміну від С. Ференча З. Фрейд був схильний жорсткіше і більш чітко протиставляти цей процес проекції і проєктивній ідентифікації. Зокрема, в роботі "Потяги і їх доля" він висловився таким чином: "Я-задоволення в чистому вигляді, будується за допомогою інтроєкції всього того, що породжує задоволення і проекції всього того, що породжує незадоволення (переклад мій – Д.І.)" [1, с. 130]. Вочевидь, що така позиція заснована на його уявленнях про психофізіологічні основи функціонування психічного апарату: "утримуванні" і "виштовхуванні". Як і попередній термін, цей зазнав значної трансформації в історії розвитку психоаналізу. Сучасний сенс його показує, що це процес, засобами якого, функції зовнішнього об'єкта – представника реального універсуму, переймає на себе його психічний репрезентант. У такий спосіб індивід (дитина або дорослий) забезпечує собі можливість заміни стосунків з реальним об'єктом на стосунки з внутрішнім об'єктом, що ідеалізується. Сформовані таким чином продукти психічної діяльності, можна назвати інтроєктами батьківського виховання.

Це, як і в першому випадку, породжує низку актуальних у теоретичному і практичному плані запитань. Смисл найбільш важливого в теоретичному і практичному плані питання полягає в тому, якою є роль даного процесу і його результатів у становленні і розвитку психіки дитини.

У порівнянні з двома попередніми термінами термін "трансмісія" має не настільки тривалу історією свого розвитку, а, отже, у меншій мірі незмінним є і його смислове навантаження. Головним чином даний термін характерний для теорії сучасного французького психоаналізу. Зокрема Ж. Дезольє й К. Раббан, вкладають у нього, на наш погляд, надзвичайно широкий смисл, намагаючись позначити їм все те, що потенційно можуть передати батьки дітям від імені, до матеріального положення і соціального статусу [3]. І в той же час, обмежують його пояснювальний потенціал, вкладаючи в нього уявлення про однозначну векторну спрямованість описаного даним терміном процесу від батьків до дітей. У зв'язку з цим представляється можливим і необхідним для подальшого дослідження, звужити і конкретизувати його смисловий зміст та говорити про міжпоколінні родинні трансмісії як про процес, головним результатом якого є передача від батьків до дітей значень і смислів, котрі структурують психічну реальність дитини. Саме в реалізації цього процесу первинна недиференційована тотожність дитини і батьків змінюється дзеркальною, нарцисичною і едіповою ідентифікацією з образом. Це може пояснити той факт, що багато психічних процесів у душевній сфері батьків у прямій або інвертованій формі знаходять своє віддзеркалення в психіці дитини і опосередковують природний процес її розвитку.

Сказане ще раз підкреслює, теоретичну і практичну значущість відповіді на питання про те, яку роль розглянуті вище феномени і визначувальні їх терміни відіграють у становленні і розвитку внутрісімейних стосунків, що формують базу для розвитку дитячої психіки.

Таким чином визначається необхідність виробити узагальнений погляд на системний характер несвідомих аспектів процесу взаємодії дітей і батьків. Цей погляд передбачає розгляд дитячо-батьківської взаємодії як дуальний процес стосунків з об'єктом, у підставі якого лежить несвідома мотиваційно-потребова сфера дітей і батьків (вихователів), котра структурує і організовує простір указаних стосунків. У цьому просторі й проявляє себе об'єднання вказаних феноменів.

У такому разі підставою подальших ідей має бути Фрейдівська теорія структури потягів, оскільки в ній закладені і перші, і базові для цілого ряду інших напрямів, психоаналітичні уявлення про об'єкт і його роль у житті дитини. Точніше за "життя" і "долю" несвідомих потягів дитячої психіки, що реалізуються в стосунках з об'єктом. Виходячи з уявлення про потяги і їх типи, Фрейд у творах "Я і Воно" та "Основні психологічні теорії у психоаналізі", говорить про об'єкт як про те, у чому або за допомогою чого потяг може бути задоволений, оскільки бажання опречується в об'єкті і є

первинним по відношенню до нього. Тобто, у класичній психоаналітичній теорії, головним чином, ідеться про суб'єктивні інтенції взаємодії з об'єктом, зумовлених динамікою інстинктивних процесів у несвідомому дитини. Саме несвідомі бажання і фантазії дитини, спрямовані на батьків, можуть, на думку Фрейда, додати характер тих, що травмують, – по суті, нейтральним стосункам з об'єктом, залишаючи при цьому в душі дитини слід трагічних переживань "досвіду" взаємодії з батьками. Дійсно важливу роль при цьому відіграють процеси інтроекції і проєкції, що роблять постійний вплив один на одного. Через це дитина емоційно забарвлює своє сприйняття об'єкта і робить це залежно від власних відчуттів, при цьому, відповідним чином інтерналізує об'єкт. Наслідком цього є характерні для певних етапів психосексуального розвитку дитини фантазматичні прояви, з боку дитини стосунки дітей і батьків, що формують характер. А саме: фантазії про биття як один з проявів фіксації на садомазохістському етапі анальної стадії психосексуального розвитку, героїчні фантазії і фантазії позбавлення, властиві хлопчикам у період пікового прояву їх маскулітних устремлінь, фантазії про сім'ю і фантазії близнят характерні для дітей в латентному періоді їхнього психосексуального розвитку і таке інше.

Саме "Воно" як інстанція з його, не структурованим змістом, забезпечує представникам реального універсуму статус об'єкта найбільш адекватної (з суб'єктивної точки зору) реалізації потягу.

Тому, у контексті основних принципів класичного психоаналізу більш правильним буде говорити про суб'єктивний вибір дитиною об'єкта, суб'єктивне переживання втрати об'єкта і т. ін., а не про дуальні, тобто ті що враховують реальний вклад з боку суб'єкта і об'єкта, стосунки.

Ситуація, в якій увага аналітика переважно направлена на аналіз процесів, що належать окремому, ізольованому від реальної, взаємодії, індивідуі змінюється, коли в психоаналітичну теорію і практику, завдяки працям М. Кляйн, Х. Гантріпа, Д. Ст Віннікотта, М. Маллер, Э. Якобсона, О. Ф. Кернберга, Д. Боулбі та ін., входить уявлення про об'єктні стосунки як феномен, що модифікує динаміку суб'єктивних психічних процесів. Такий підхід дає більше підстав говорити про взаємозалежність суб'єктів взаємодії (дітей і батьків), оскільки, згідно з твердженням М. Кляйн, "об'єкти деякою мірою стають представниками Его [4, с.70]." Це фантазматично змінені образи реальних об'єктів, з якими взаємодіє дитина.

Приблизно на тій же підставі будується теорія Д.В.Віннікотта, що збагатила психоаналіз концепцією "достепенного" і "помилкового Я", сформованого в процесі взаємодії дитини з матір'ю. Значно доповнює концепцію об'єктних стосунків теорія "сепарації-індивідуації", запропонована М. Маллер, і висновки інших авторів.

Проте більшість теорій, що належать парадигмі об'єктних стосунків, розділяють висловлену М. Кляйн гіпотезу, згідно з якою об'єктні відношення ініціюються першими переживаннями дитини і оформлюються її несвідомою мотиваційно-потребовою сферою. Тобто суб'єктивні психічні процеси, що відносяться до духовної сфери дитини, розглядаються як джерело стосунків. Отже, терапевтична практика, заснована на таких теоретичних положеннях, головним чином орієнтована на аналіз несвідомої мотиваційно-потребової сфери дитини, визнаючи за батьками роль непрямих учасників взаємодії.

Сказане наводить на висновки, що пошук причини конфлікту між констеляцією батьківських образів і тенденціями сепарації дитячої психіки, між проявами лібіді і витісненням і так далі не можна обмежувати аналізом духовного світу дитини. Необхідно зрозуміти яку роль у вказаних процесах відіграють батьки (реальні об'єкти) та їх образи, асимільовані дитячою психікою. На наш погляд провідну роль у цьому грають несвідомі детермінанти, тих що складаються в структурі родинної взаємодії, об'єктних стосунків.

У ролі найбільш важливих детермінант виступає сукупність не реалізованих бажань і потреб, які досягають своєї реалізації (на символічному рівні) в об'єднанні з несвідомим дитини. У зв'язку з цим необхідно відповісти на питання: в якому випадку або чому фрустрована сексуальність або не прожите батьками життя стає частиною душевного світу дитини. Тобто ми задаємося питанням про механізми трансмісії (передачі з покоління в покоління) афективних комплексних утворень і патологічних патернів взаємодії з навколишнім світом, пов'язаних з не реалізованими батьківськими надіями і сподіваннями.

При цьому аналіз мотиваційно-потребової сфери дитини (джерел і структури потягів і афектів, направлених на батьків) дозволяє зрозуміти природу настанови прогресуючої психіки дитини на сприйняття феноменів батьківського впливу. Це аналіз однієї із складових фонових умов батьківського впливу, оскільки прогресуюча психіка дитини розглядає батьків як об'єкт реалізації або задоволення власних бажань і потреб. Така інтенція дитячої психіки визначена первинним для психічного апарату принципом насолоди.

Проте, у процесі об'єктної взаємодії, обумовленої прагненням реалізувати опредмечені в об'єкті бажання, дитина стикається з неможливістю прямої і негайної реалізації значної частини з них. Таким чином, через батьків (оскільки бажання опредмечені в них і вони ж одночасно є джерелом заборони) до життя дитини входить принцип реальності, що вимагає підпорядковувати власні бажання і потреби вимогам функції реального, у розумінні П. Жане. Або шукати можливість їх символічної реалізації в ігровій чи проєктивній діяльності, що відтискує на другий план принцип реальності і його функції. Перераховані форми взаємодії дитини з навколишнім світом релевантні для дитячої психіки внаслідок того, що присутня в них непрямим чином функція реального не вимагає від дитяти підпорядкування потреб і мотивів вимозі здобуття нормативно схваленого результату. Це кінцева мета без мети, дія, що розгортається за власними законами, заснованими головним чином на принципі насолоди. Принаймні, тут не такий очевидний контраст між принципом насолоди і принципом реальності. Отже, це адекватна форма символічного задоволення фрустрованих потреб, або ритуальних засобів розрядки напруги, пов'язаної з очікуванням (передчуттям) покарання за реалізацію лібідинозних потреб, що травмують свідомість. Одночасно ми розглядаємо ігрову, проєктивну діяльність і сприйняття казок як область, в якій активізуються фонові умови батьківського впливу, по-перше, тому, що жодна з цих форм взаємодії зі світом не може скластися без активної участі в них батьків (вихователів) і, по-друге, унаслідок того, що в цій області батьки, як об'єкти бажання, стають доступнішими дитині і менш травмуючим стає табу на інцест. Саме тут складаються сприятливі умови для асиміляції батьківських образів.

Проте ми не можемо обмежитися вивченням ролі батьків як об'єктів бажань і одночасно джерел фрустрації. Принцип дуальності об'єктних стосунків, що пропонується в цій роботі, вимагає визнання і розгляду того факту, що дитя може виступати в ролі об'єкта несвідомих бажань батьків. Це складає другу частину аналізу фонових умов дитячо-батьківської

взаємодії. Відповіді батьків на адресоване до них питання про те, чому і в що (в які ігри та з якими сюжетами і ролями) вони грають з дітьми, чому і які казки вони розповідають дітям, дозволяють утвердитися цьому поглядові. Різноманіття відповідей зводиться до єдиного твердження: ми граємо в улюблені ігри або розповідаємо улюблені казки тому, що цього хочемо. Отже, предметом аналізу повинна стати несвідома мотиваційно-потребова сфера батьків, що реалізовується в об'єктних відносинах з дитиною.

Психіка дорослої людини, через більшу, ніж у дитини, розвиненість стримувальних і контролювальних функцій Его, більшою мірою вимушена підпорядковувати несвідомі мотиви і потреби принципу реальності. Конфлікт між принципом реальності і принципом насолоди буде найбільш гострим, ніж у несвідомому дорослої людини невідредагованих комплексів, пов'язаних з фрустрованими сексуальними потребами або нездійсненими надіями, пов'язаними з організацією власного життя. Ситуація складається таким чином: принцип насолоди вимагає реалізації (задоволення) цих потреб, причому відповідно до функції реального, що вимагає здобуття нормативно схваленого результату, а зіткнення з принципом реальності демонструє неможливість прямого задоволення опредмечених в об'єкті потреб. У такій ситуації спонукувана принципом насолоди психіка дорослої людини регресує на рівень, що не висуває жорстких вимог з боку функції реального, отже не так гостро переживатиметься конфлікт між двома провідними принципами психічного життя.

Дорослий, аналогічно дитині, спільно з дітьми у діяльності, що відсуває на другий план функцію реального та її вимоги, у символічній формі досягає реалізації виражених в об'єкті (дитини) фрустрованих потреб. Часто несвідомою надією на реалізацію потреб, що об'єктивувалися в дитині, на нашу думку, визначається на перший погляд свідомий вибір батьками сюжетів і правил гри, мотивів казок які розповідаються дитині тощо. Ми граємо з дитиною тому, що хочемо (хочемо, відчувши себе дитиною, реалізувати те, що фрустровано умовами і вимогами нормативної діяльності), при цьому символічно реалізуємо частину наших несвідомих потреб, які через актуальні для дитячої психіки механізми інтроєктивної і проєктивної ідентифікації стають бажаннями і потребами дитини. Асиміляція батьківських образів, що супроводиться інтроєкцією батьківського бажання, що об'єктивувалося в дитині, є те, що в даному дослідженні визначається як ментальні трансмісії.

Описаний механізм поширюється не лише на сферу не реалізованої (фрустрованої) сексуальності у сфері подружньої взаємодії. Ідентифікація дитини з бажанням батьків виражає суть всіляких у підставах і проявах міжпоколінних родинних трансмісій, коли з покоління в покоління передаються ментальні комплексні утворення, що обмежують сферу власної активності дитини, або задаючи інтенцію у формуванні і реалізації власних мотивів і потреб.

Психоаналітичний погляд у даному випадку розкриває лише один аспект багаторівневого процесу дитячо-батьківської взаємодії. І дозволяє зробити висновок: будь якому дорослому, який став одного дня батьком або матір'ю, необхідна постійна внутрішня робота, направлена на усвідомлення і реагування несвідомих симптомокомплексів, аби останні не могли, використовуючи фонові умови, стати конфліктами дитячої душі.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Фрейд З.* Основные психологические теории в психоанализе. Очерк истории психоанализа: Сборник. – СПб.: "Алетейя", 1998.
2. *Ференци С.* Теория и практика психоанализа. – СПб.: Университетская книга, 2000. – 320 с.
3. *Психоанализ и науки о человеке.* /Сост. Е.В. Филиппова, М. Шуаре. – М.: Прогресс-Культура, 1996.
4. *Кляйн М.* Зависть и благодарность. Исследование бессознательных источников. – СПб.: Б.С.К., 1997.

Подано до редакції 20.12.08

РЕЗЮМЕ

В статье рассматривается влияние описанных в классических психоаналитических работах феноменов на развитие и наполнение содержанием процесса взаимодействия детей и родителей.

РЕЗЮМЕ

У статті розглядається вплив описаних у класичних психоаналітичних работах феноменів на розвиток і наповнення змістом процесу взаємодії дітей і батьків.

SUMMARY

The article analyses influence of some phenomena described in classic psychoanalytical works on development and content filling of the process of co-operation of children and parents.

Ключові слова: проєкція, інтроєкція, трансмісія, несвідоме.

Ключевые слова: проекция, интроекция, трансмиссия, бессознательное.

Keywords: projection, interaction, transmission, unconscious.